

ОБРАЗОВАНИЕ С МИСЪЛ ЗА ПЛАНЕТАТА ЗЕМЯ

Александра Цветкова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме: Статията представя на български език синтез на фундаментални идеи на Дейвид Ор за образованието, писани между 1990 и 1993 г. Актуални и днес, те са особено полезни за дискусиата в българското училище как да обучаваме и подготвяме нашите млади хора да бъдат осъзнати и екологично интелигентни обитатели на планетата. Проникновените идеи на професора еколог Ор нареждат сред световните будители в образованието. Ор призовава към *събуждане* на възможности и потенциал в обучението. В България учителите са тези, които могат да бъдат всеки ден младите в училище, да развият потенциала им и да ги изграждат като личности с жажда за живот и с мисъл за планетата Земя.

Ключови думи: екология, образование, Дейвид Ор, учители, България.

Екологична интелигентност

Произходът на термина „екология“ е от гръцки език – *οἶκος*, „къща“ и *-λογία*, „изследване на“, букв. „домоведие“. Екологията е наука, която изследва нашия дом – планетата Земя. Когато използва словосъчетанието „екологична интелигентност“, Дейвид Ор има предвид широкообхватно и лично запознаване с това как работи природата. В своя сборник с есета „С мисъл за Земята: за образованието, околната среда и бъдещето на хората“ авторът призовава да насочим вниманието си към екологичните условия, в които живеем. Да бъдем активни, но с „информирана предпазливост“, защото в повечето случаи не знаем какъв ефект биха имали някои наши действия върху екосистемите или биосферата [1].

Ор припомня мисълта на германския философ Ханс Йонас, който десетилетие по-рано пише в своя труд „Принципът на отговорността“: „Човек днес повече от всякога е създател на онова, което е сътворил, и осъществител на своите действия. Но най-вече човек подготвя онова, което ще направи в бъдеще“ [2]. Пак там Йонас казва, че ще бъде необходимо преосмисляне на основните принципи на етиката, в търсене не само на доброто за хората, но и на доброто за всички, които не са хора (*extrahuman*). Ще трябва да мислим за природата като за нещо, което да бъде уважавано и почитано. А с оглед на съществуването на общност от човешки агенти (активни разумни същества), действията трябва са такива, че да могат да бъдат приети като традиционна практика на цялата общност [2: 8 – 11].

Човекът от най-древни времена изпитва уважение към природата. Налагало му се е да се съобразява с нея. От състоянието ѝ е зависело и про-

дължава да зависи оцеляването на човешкия род. Религиозните практики и различни ритуали съдържат опит за омилоствивяване на природата от страна на родовия човек, молба за благодат и плодородие. Постепенно хората си въобразяват, че са успели да опитомят природата и имат правото и властта да я оформят по своя преценка. Днес резултатите са ясни и вече съществува съгласие сред световните учени, че действията на хората в следващите две десетилетия ще определят бъдещето на планетата за дълъг период напред.

Дейвид Ор също ни подсеща, че ние, хората, сме спътници в едно начинание, което е започнало в миналото, в незапомнени времена, но напред, в бъдещето, достига не по-далеч от способността ни да разберем, че сме, както Алдо Леополд казва, „просто членове и граждани на биотичната общност“ [3]. И ако надеждата ни е да постигаме просперитет, докато понижаваме възможността за обитаемост на Земята, тогава се надяваме на нещо, което никога не е било и никога не може да бъде. Безсмислено е и да вярваме, че можем да отгледаме умни деца или да живеем интелигентно като възрастни в общество, което е станало толкова унищожително и самовлюбено [1].

Екологично образование

Истината, според Ор, е, че много неща, от които зависят нашето бъдещо здраве и просперитет, са в тежка опасност: стабилността на климата, устойчивостта и продуктивността на природните системи, красотата на естествения свят и биологичното разнообразие. Професорът отбелязва, че този резултат не е работа на необразовани хора, тъкмо обратното – постигнат е от хора с бакалавърски, магистърски и докторски степени. Екологът подсеща за изказването на Ели Вайзел, че идеолозите и извършителите в „Аушвиц“, „Дахау“ и „Бухенвалд“ са били наследници на Кант и Гьоте, считани за едни от най-образованите хора в света. Но тяхното образование не е послужило като адекватна бариера пред варварството. Какво не е било наред с образованието им, пита Ор? [1: 7 – 8].

По думите на Вайзел грешка е, когато образованието акцентира върху теориите вместо върху ценностите, фокусира се върху концепции, а не върху човешки същества, отдава внимание на абстракции вместо на съзнанието, на отговори вместо на въпроси, на идеология и ефикасност вместо на съвестта [4]. Ор допълва тази теза, като пише, че образованието не е гаранция за порядъчност, благоразумие или мъдрост. Още от същия вид образование само ще усложни нашите проблеми, казва авторът. Стойността на образованието трябва да бъде измервана спрямо стандартите на почтеността и човешкото оцеляване – това са проблемите, пред които сме изп-

равени в ХХІ век. „И не просто образование, а образование от специален вид ще ни спаси“ [1: 8].

Видът образование, от което имаме нужда, започва с признанието, че кризата на глобалната екология е, на първо и най-важно място, криза на ценности, идеи, перспективи и познание, което я прави криза на образованието като цяло [1: 126].

Екологичното образование, по думите на Алдо Леополд, е насочено към промяна на нашия „интелектуален фокус, на нашата лоялност, привързаност и убеждения“ [3]. Дейвид Ор подчертава, че екологичното образование изисква да се освободим от старите педагогически разсъждения, да свалим от себе си ограниченията на програмата по дисциплини и дори да излезем извън границите на класните стаи и училищните сгради. Екологично образование означава, от една страна, промяна на същността и процеса на образованието, съдържащо се в програмата, а от друга – промяна на начина, по който работят образователните институции. Но най-вече промяна на целите на ученето. А именно, целта на ученето да бъде осъществяването на връзки между стратегията, която гледа отдалеч и вижда цялата картина, и остроумието, което гледа по-наблизо, но вижда много ясно детайлите.

В модерната програма сме фрагментирали света на части и парчета, наречени дисциплини и поддисциплини, отделени едни от други. Като резултат, след 12, 16 или 20 години обучение повечето учащи завършват без обобщена представа за единството на нещата. Последиците лично за тях и за планетата са големи. Съществува мит, че целта на образованието е да даде на учащите средствата за придвижване нагоре към успеха. Но планетата ни не се нуждае от повече успешни хора, казва Ор. Трябват ѝ повече творци на мир, лечители, съзидатели, разказвачи на истории и палитра от хора, които са способни на любов. Планетата ни се нуждае от човеци, които живеят добре в своите места и региони. Хора, които имат морален кураж да се присъединят към борбата за създаването на обитаем и благороден свят. А тези качества съвсем не са свързани с успеха, както го дефинира нашата култура [1: 11 – 12].

Друг мит е, че с достатъчно познание и технология можем, по думите на Scientific American [5], „да управляваме планетата Земя“, казва Ор. Не е вярно, че познанието и особено човешката доброта се увеличават. Скоростното производство на данни, думи и доклади наистина се случва, но тази информационна експлозия не трябва да се бърка с повишаване на познанието и мъдростта – те не биха могли да бъдат измерени толкова лесно. Със сигурност може да се твърди, че познанието за някои неща се разширява, докато за други се изгубва [1: 9].

Целият ни напредък в образованието вероятно застрашава познанието ни за доброто или, както антропологът Лорен Айзли казва: „ученето е безгранично ... и ... само по себе си никога няма да ни направи етични хора [6]“. Невежеството не е разрешим проблем, по-скоро е част от това да бъдеш човек, и от него не може да се избяга. Онова, което може да бъде управлявано обаче, сме ние: човешките желания, икономики, политики и общества, проповядва Дейвид Ор [1: 8 – 9].

Професорът вярва в способността ни да придобием привързаност към живота, към планетата Земя, към горите, водата, почвата, обитаваните места. Едуард Уилсън нарича тази способност *биофилия*. Склонността ни да изследваме и да се свързваме с живота, е дълбок и сложен процес в развитието на нашия разум. Съществуването ни зависи от тази склонност, духът ни се заплита в нея, а надеждата изгрява върху нейните вълни, пише поетично биологът Уилсън [7]. Това е повече от интересна и защитима хипотеза, „най-добрата надежда за нашето бъдеще“, според Ор. Защото, за да намерим истинската надежда, а не да се самозалъгваме, не трябва да гледаме първо към технологичните си умения или към абстракциите за някакъв вид прогрес, а по-скоро да се вгледаме в обхвата и дълбочината на нашата привързаност, която определя границите на това какво правим, и направлява интелигентността ни към по-добри или по-лоши възможности. Ние сме способни да бъдем привързани към мястото, на което живеем и където отглеждаме децата си. Тази привързаност е част от нашето еволюционно наследство. Вградена е в най-добрите ни религиозни учения. И днес е от наш интерес да осъзнаем пълния потенциал на задълженията, произтичащи от една будна и изчерпателна привързаност, гледаща далече напред във времето.

С оглед на плана за човешко оцеляване как можем да преосмислим образованието? Дейвид Ор предлага няколко интересни принципа.

Първият – всяко образование е екологично образование. В речника на българския език „екология“ означава наука за взаимоотношенията на организмите помежду им и с околната среда. Ор счита, че от съществено значение е какво се включва във и изключва от материала, който се преподава. Така учениците се научават или, че са неделима част от естествения свят, или, че по-скоро са отдалечени от него. Например, ако се преподава икономика, без да се направи връзка със законите на термодинамиката или екологията, учениците научават, че физиката и екологията нямат нищо общо с икономиката. Което е напълно погрешно. Подобни примери се наблюдават из цялата програма.

Вторият принцип идва от гръцкото понятие „пайдея“ (*παιδεία*), което определя като цел на образованието не да се овладее до съвършенство всеки учебен предмет, а да се овладее собствената личност. Предметите са просто инструмент. Точно както човек използва чук и длето, за да дяла

мраморен блок, така използваме идеите и познанието, за да изграждаме личността си. През повечето време се трудим, объркани каква е целта и какви са средствата. Мислим си, че целта на образованието е да напъхаме всякакъв вид факти, техники, методи и информация в главите на учащите, независимо как и с какъв ефект тези неща ще бъдат използвани впоследствие. „Древните гърци са имали по-дълбоко разбиране за нещата“, казва Ор.

Третият принцип – познанието да носи със себе си отговорността да бъде приложено по добър начин в света. Знанието как да правим мащабни и рискови неща, далеч надхвърля способността ни да използваме това знание отговорно.

Четвъртият принцип – не можем да твърдим, че знаем нещо, преди да сме разбрали ефектите му върху реалните хора и общности в истинския живот.

За успешното провеждане на екологично образование трябва администратори на учебните институции, които да дават пример за подражание – за почтеност в действията, загриженост и мисъл за Земята. Ор припомня тезата на писателя Хърбърт Уелс, че човечеството е в „надпревара между образованието и катастрофата“. „Тази надпревара ще се реши в класните стаи по целия свят и във всички места, които насърчават интелигентност, мисъл и добросърдечност“, обобщава Ор [1: xiv].

Какво да направят училищата, за да произведат възпитаници, които имат идея как тяхното лично развитие е свързано с жизненоважните сигнали от планетата Земя? Приоритет от първостепенно значение трябва да бъде образоването на учители, администратори и съветници. Хората, които ще оформят умовете на бъдещето, трябва да разбират какво изисква това бъдеще от тях. Учениците трябва да имат основна база от познание – как работи Земята като физическа система, екология и термодинамика, за жизненоважните знаци на Земята, да познават естествената история на регионите си, да имат познание, което ще ги направи способни да построят екологично устойчиви общности и икономики [1: 126 – 127].

Ролята на българския учител

С оглед на идеите, предложени дотук, може да се направи препоръка, че от съществено значение за българския учител, който осъзнато се стреми към образование с мисъл за планетата Земя, е да се интересува и подготвя по актуалните теми, свързани с екологичната интелигентност. Учителят има възможността да повлияе на оформянето на представите и философията на децата за живота на Земята. Да представи етичен възглед за света и да провокира дискусия какви биха били нашите отговорности като човешки същества и граждани на света да създадем здрави, издръжливи, устойчиви и проспериращи общества.

Има ли възможност учителят в българското училище да подпомогне създаването на по-екологична среда, в която децата да се обучават? Ор казва, че добрите места за учене са местата, в които се чувстваме уютно: те комбинират по интересен начин природата с интересна архитектура, естествени материали, светлина и бял шум (течаща вода). Всичко това резонира с нашата вродена привързаност към живота [1: 115].

Въпреки че в повечето български средни училища една класна стая се ползва не само от един клас, а се споделя, би могло в партньорство между учители, деца и родители да се реализират варианти за облагородяване на стаите, коридорите и различните помещения в училищната сграда, за да бъде постигната уютна обстановка, в която всеки би бил доволен да прекарва времето си. Крайно време е училището да престане да изглежда негостоприемно и скучно, с „преобладаващия бял цвят по стените, кафявите мебели, бледите подове“ [8]. Назад във времето остават схващанията, че всички в гимназията трябва да бъдат уеднаквени. Все повече се уважават различните типове интелигентност на децата, добре е да се подпомогне и правото им да битуват в приятна и удобна среда. Учителите могат да инициират създаването на сътрудничество с различни занаятчийски паралелки, дизайнерски профили, в които децата изработват предмети от естествени материали, и чрез подобно сътрудничество и обмен постепенно да се изгражда по-добра среда в училище.

Самият процес на преподаване може също по-често да е изнесен близо до природата или близо до местата, за които се учи, особено когато това са места в региона на учениците. Почти по всеки предмет децата могат да имат практика, например във ферма за животни. С конкретна задача. Земеделието да бъде включено като част от образованието, предлага и Дейвид Ор, защото предоставя важен опит, недостъпен по друг начин за голяма част от младите хора, които живеят в градски условия. Отговорността към фермерските задачи обучава младите в ценности като дисциплина, физическа издръжливост, пестеливост, увереност в собствените им възможности, практическа компетентност, усърдие, взаимодействие и екологична компетентност [1: 112].

В програмите по предмети, издадени от МОН, има препоръка за интердисциплинарни връзки, но е необходимо учителят осъзнато и редовно да се стреми да ги прави. Хубава идея е да се покани експерт от свързана област, който да разговаря с децата по изучаваната тема. Или поне веднъж в месеца в класната стая да се събират двама преподаватели по различни предмети, които децата познават, и да влизат в разговор, тип подкаст: учител 1 задава въпроси на учител 2 и обратно, а учениците като публика също се включват. Така се провокират децата да погледнат на изучавания материал по-цялостно и да се заредят с идеи как темите, по които работят в училище, могат да им бъдат полезни в ежедневието.

Образование с жажда за живот

Учителите могат и трябва да служат за пример на децата със своето поведение и интереси. Те трябва да запалват у учениците желанието да усвояват изкуството да се живее добре, в хармония с останалите живи същества и околната среда. Учителите могат да преподават надежда на децата. Но надеждата не трябва да се бърка с пожелателното мислене.

Дейвид Ор пише, че няма да бъдем спасени от повече проучвания, хипертехнологии или някаква *deus ex machina*. Няма никакви анонимни „те“ да проумеят и да решат проблемите ни. Не трябва да очакваме, че кавалерията отвъд хълма ще пристигне, за да спаси нашия влак. В ситуацията, в която се намираме, както казва Вацлав Хавел, „надеждата със сигурност не е оптимизъм. Тя не е убеждение, че нещо ще се подреди по добър начин, а увереност, че нещото има смисъл, независимо от това какво ще се случи накрая“ [9].

Оптимизмът не може да бъде разпореден, пише австрийският психолог Виктор Франкл [10], но надеждата може да бъде подхранвана и отглеждана чрез правене на добро, чрез отвореност към живота и издигане над човешките низки прояви. „Надеждата, истинската надежда, идва от правенето на нещата, които трябва да бъдат направени, в дух на благодарност и празнуване, без притеснението дали ще победим, или загубим“ [1: 210].

И все пак какво означава да се образуваме? Отговорът, според Дейвид Ор, е в корена на думата *education* (образование) – *educere* (*e/ex* – навън; *ducere* – вода), който означава „извеждам“, „извличам“. Това, което трябва да бъде изведено (извлечено), е афинитетът ни към живота, *жаждата за живот*. Тя има нужда от възможности, за да расте и процъфтява, нуждае се да бъде подкрепяна, напътствана и дисциплинирана. Да бъде впрегната в голямата цел да се построят човечни и устойчиви общества. Образование, което надгражда върху нашата жажда за живот, би довело до събуждане на заспали възможности и потенциал, подчертава Ор [1: 213].

Как да стане това събуждане? Вместо отговор екологът просветител Дейвид Ор ни предлага да се потопим в импресията на Скот Момадей [11], носител на наградата „Пулицър“ през 1969 г. заради първия голям творчески принос към Ренесанса на коренните жители на Америка:

„Поне веднъж в своя живот човек ... трябва да се предаде на един конкретен пейзаж и да го преживее, да се взре в него от възможно най-много ъгли, да се учуди, да се съсредоточи.

Да си представи, че докосва природата във всеки сезон и се вслушва в звуците, които идват от нея... да си представи и живите същества там, да усети дори и най-лекия полъх на вятъра.

Поне веднъж в своя живот човек трябва да събере лунния блясък и цветовете на зората и залеза...“.

References/Литература

1. **Orr, D. W.** Earth in Mind: On Education, Environment, and the Human Prospect. Washington, DC: Island Press, 10th Anniversary Edition, 2004, p. 106.
2. **Jonas, H.** The Imperative of Responsibility: In Search of Ethics for the Technological Age. The University of Chicago Press: London & Chicago, 1984, p. 9.
3. **Leopold, A.** A Sand County Almanac. New York: Ballantine. 1966. (Original work published 1949.), p. 246.
4. **Wiesel, E.** Remarks before the Global Forum, Moscow (1990) (cited in Orr, D.; 2004 Earth in Mind. Island Press, Washington D.C. (pp. 7 – 8).
5. **Managing Planet Earth.** 1989, Sept. Scientific American, 26r, 3 (cited in Orr, D.; 2004 Earth in Mind. Island Press, Washington D.C. (p. 10).
6. **Eiseley, L.** The Star Thrower. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1979, p. 284 (cited in Orr, D.; 2004 Earth in Mind. Island Press, Washington D.C. (p. 10).
7. **Wilson, E. O.** Biophilia. Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press, 1984.
8. **Petrishki, D.** Klasnite stai dnes ostavat otrajenie na ostarqlata epoha na mashinite, BTA. <https://www.bta.bg/bg/news/economy/583045-klasnite-stai-dnes-ostavat-otrazhenie-na-ostaryalata-epoha-na-mashinite> (31.05.2024).
9. **Havel, V.** Disturbing the Peace. New York: Vintage, 1991 (cited in Orr, D.; 2004 Earth in Mind. Island Press, Washington D.C. (p. 210).
10. **Frankl, V.** Man's Search for Meaning. New York: Simon & Schuster, 1984.
11. **Momaday, S.** The Way to Rainy Mountain. Albuquerque: University of New Mexico Press, 1993 (Original work published 1969.), p. 83.

За автора

Александра Цветкова е докторант по философия на образованието във Философския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. Професионалист в комуникациите и връзките с обществеността с богат опит в медиите и киноиндустрията. Като част от проектния екип на световно признато независимо издателство за академична литература, работи с учени от цяла Европа и подпомага комуникирането на изследванията им. Дисертацията ѝ изследва ролята на учителите като осъществители на възможното в образованието на XXI век.

За контакт с автора: alexztvetkova@phls.uni-sofia.bg

EDUCATION WITH EARTH IN MIND

Alexandra Tzvetkova

Sofia University "St. Kliment Ohridski"

Abstract: The paper presents in Bulgarian language a synthesis of fundamental ideas on education by David W. Orr, written in the years 1990 – 1993. Valid today, these thoughts could be of utmost use for the debates in Bulgarian schools on how to educate and prepare our young people to become sensible and ecologically intelligent inhabitants of the Earth. The profound ideas of the ecology professor rank him among the world's enlighteners in education. David Or advocates for an awakening of possibility and potential in learning. In Bulgaria, the teachers are those who could wake up the young, every day, help them develop their potential, and form them as persons with an affinity for life with Earth in mind.

Keywords: ecology, education, David W. Orr, teachers, Bulgaria.

About the Author

Alexandra Tzvetkova is a PhD student in Philosophy of Education at the Faculty of Philosophy at Sofia University "St. Kliment Ohridski". She is a communications professional with extensive experience in the media film industries. As part of the project team at a globally recognized independent academic publishing company she works with scientists from across Europe, helping with the communication of their environmental research. Her dissertation will explore the role of teachers as agents of the possible in 21st-century education.

To contact the Author: alex tzvetkova@phls.uni-sofia.bg